

Олександр Мосієнко,
аспірант кафедри історії України
Житомирського державного
університету імені Івана Франка

ПРОПАГАНДИСТСЬКА КАМПАНІЯ НА ПІВДЕННО- ЗАХІДНОМУ ФРОНТІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ НА ОСНОВІ НАРАТИВНИХ ДЖЕРЕЛ

У статті зроблена спроба оцінити ефективність пропагандистської роботи часів Першої світової війни, простежити реакцію та рівень суспільного сприйняття військової пропаганди через призму художньо-мемуарної літератури. Проаналізовано твори, які презентують погляд на події війни з російської і австро-угорської сторони та містять описи елементів пропагандистської кампанії на фронті і в тилу. Розкривається яким чином проводилась агітаційна і пропагандистська робота серед військ і мирного населення у ході Першої світової війни на Південно-Західному фронті. На основі художніх джерел зроблений порівняльний аналіз образу ворога, розглянуті загальні і специфічні особливості та основні елементи цього образу в Австро-Угорській та Російській імперіях. В статті порушуються аспекти осмислення феномену війни і інформаційного протиборства в документально-публіцистичних і літературних творах, аналізується роль преси (зокрема, провінційної) у формуванні сприйняття війни суспільством Російської та Австро-Угорської імперій. Отримані висновки ілюструються прикладами з джерел.

Ключові слова: Перша світова війна, Південно-Західний фронт, агітація, пропаганда, наративні джерела, образ ворога, механізми та засоби психологічного впливу.

Вивчення змісту пропаганди дозволяє поглибити розуміння історичних подій вікової давнини. Дослідження проблематики інформаційно-психологічного впливу в умовах Першої світової війни почалося відразу після закінчення бойових дій. Причиною цього було надзвичайно широке застосування агітації й пропаганди на всіх фронтах, особливо на Західному і Італійському. Дослідження носили

прикладний, практичний характер. Першими зарубіжними вченими, які займалися цими проблемами, були Г. Лассуел, У. Ліппман, П. Лазарсфельд і К. Ховланд [8, с. 130]. У вітчизняній історіографії автори більшості робіт, присвячених вивченню цього аспекту політики протиборчих імперій – Російської та Австро-Угорської – побіжно розглядають й питання пропаганди та контрпропаганди. Частина дослідників виокремлюють інформаційну складову протистояння 1914-1918 рр. Найбільш відомим українським вченим, що вивчає інформаційні та психологічні війни, є Г. Почепцов [8]. Розвідки М. Голика, С. Сегеди присвячені агітаційно-пропагандистському впливу преси в імперіях Габсбургів та Романових [3, 10]. В останні роки все більшу вагу набирає тема військової психології. Особливу увагу людині на війні приділяє О. Сенявська. Автор ставить в центр дослідження людину, її менталітет, психологію. Одночасно вона наголошує на ролі пропаганди у формуванні образу ворога в арміях супротивників. В працях О. Сенявської цитуються унікальні матеріали – пропагандистські брошури для нижніх чинів російської армії [11].

Аналіз наративних джерел дозволить дослідити особливості механізмів створення образу ворога, інтерпретації повідомлень та маніпулювання свідомістю, які використовувались в роки Першої світової війни в тилу і на фронті. Доцільно виокремити загальні тенденції інформаційного протистояння, спільні і відмінні риси засобів та форм австро-угорської та російської агітаційно-пропагандистської роботи.

При оцінці ефективності пропагандистської роботи на Південно-Західному фронті слід зважати на певні обставини. По-перше, досягнути природу і людський вимір протистояння на Східному фронті Першої світової війни надзвичайно важко. Фронтний досвід солдатів, біженців, переселенців та полонених знайшов відображення в переписці з рідними, зверненнях до різноманітних громадських організацій. Епістолярна спадщина демонструє різний рівень освіти і культури сучасників подій [1, с. 348]. По-друге, для інтелігенції та офіцерства, які є авторами більшості наративних джерел, події Великої війни перекреслили 1917-й

рік і в ретроспективі 1914-1918 рр. розглядалися ними через призму революції й національно-визвольних змагань.

Аналіз художньої літератури дозволяє показати сприйняття історичних подій сучасниками. Для дослідження обрано декілька творів, які презентують погляд на події сторічної давнини з російської й австро-угорської сторони та містять описи пропагандистської кампанії на фронті і в тилу. Лев Войтоловський, російський військовий лікар, журналіст і публіцист з 1914 по 1917 рр., очолював військово-польовий госпіталь 3-ї російської армії Південно-Західного фронту. Його «Записки» передають почуття і думки солдат і офіцерів щодо фронтового життя, стосунків з галичанами, окопного побуту.

Український письменник Осип Маковей був мобілізований до австро-угорської армії з початком війни. Служив перекладачем з російської мови, згодом у радіогрупі. У 1919-1920 рр. Маковей підготував збірку нарисів часів війни. Центральною темою його військової прози стали критика пропаганди мілітаризму та війни, настрої, думки і переживання солдат австро-угорської та російської армій.

Роман Купчинський з Тернопільщини, в 1914 р. записався добровольцем до легіону Українських січових стрільців, в якому пройшов Першу світову війну, дослужившись до чину поручика. Його трилогія «Заметіль» – реалістична розповідь про перші місяці світового конфлікту. Творчість безпосереднього учасника бойових дій викликає інтерес і в якості джерела оцінки пропаганди воюючих сторін.

Український письменник Улас Самчук відтворив становище українців Наддніпрянської України, сприйняття війни мешканцями прифронтової зони в творі «Волинь». Мемуарна і художня проза є цінним джерелом аналізу того, як суспільство сприймало військову пропаганду. Як правило, автори в своїх творах не конкретизують візуальний чи вербальний аспект пропагандистської продукції, обмежуючись переказом змісту і найбільш сильних емоційних повідомлень.

Індустріалізація війни та масовість армій лише збільшили значення морального духу військ порівняно з ХІХ століттям. Це виявилось в тому значенні, яку почали

надавати інформаційному забезпеченню бойових дій. Ідеологічний вплив на армію і населення власної країни і країни-супротивника почав застосовуватися з самого початку конфлікту, сягнувши апогею наприкінці Першої світової війни. Використання в пропагандистських повідомленнях реальних фактів: поразок ворожої армії, перебої з постачанням чи втома від війни підвищували її ефективність. Невідповідність між повідомленнями власних ЗМІ та власним досвідом підірвала довіру військовослужбовців до керівництва власної армії та держави. Наприклад, російська пропаганда намагалась продемонструвати, що населення кайзерівської Німеччини та Австро-Угорщини переживає труднощі з продовольчим забезпеченням. Проте в 1915 р. ці труднощі не були такими очевидними і критичними як згодом в 1918 р. Навпаки, після бою, знаходячи в ранцях полонених консерви, російські солдати в розмовах підсумовували: «газетам також тепер вірити не завжди можна» [2, с. 285].

Бажання солдатської аудиторії того часу отримати альтернативну інформацію було викликане самим становищем вояка, обмеженням його кругозору лише своїм підрозділом, ділянкою фронту. О. Маковей описує випадки обміну газетами між росіянами та галичанами, що служили у австро-угорській армії. Комунікація полегшувалася релігійною, культурною, мовною близькістю. Проте з наведеного твору стає зрозумілим, що така агітаційна робота не була керованою штабами і мала місце лише під час стихійних братань та з ініціативи самих солдат. «Для чоловіка, запротореного у якесь заболочене село, часописи з тамтого боку, нецензуровані в Австрії, дуже лакома річ. Кожен хоче знати правду, а тут правда, подавана у своїх, цензурованих часописах, все була така, щоб не пошкодила. Добре послухати ще другої правди, подаваної противником, і потім виробити собі ще третю правду, свою» [7, с. 326].

Протягом війни серед військовослужбовців обох армій спостерігалася тенденція втрати довіри до друкованих джерел інформації своєї країни. Особливо, якщо їх зміст відчутно розходився з реальними фактами, які солдати спостерігали на власні очі. Причому слід відзначити, що найбільший успіх внутрішня пропаганда мала у тих родів

військ, які не брали безпосередньої участі в боях, або знаходились в тилу. Так, в Першу світову війну найбільший відсоток втрат був у піхоті, відповідно, на долю піхотинців випали найбільші труднощі. Ворожа пропаганда мала на них найбільший вплив. Своя – найменший.

Сміливість, дисципліна і відданість не могли замінити грамотності, і тому при зустрічах з європейськими арміями, в яких було покінчено з безграмотністю, вчорашні російські селяни почували себе обдуреними. Поразки і невдачі швидко знищували вірність формулі «За віру, царя і Вітчизну». Це визнавали офіцери: «Щоб бути хоробрим, потрібно вірити в цілі війни, а вони (солдати) не бачать в ній сенсу [2, с. 214]. На командний склад російської армії було покладено завдання підтримки морально-психологічного стану підлеглих. Офіцери всіляко підтримували серед нижніх чинів чутки про зрадників – австрійських шпигунів, в ролі яких найчастіше виступали євреї чи польські ксьондзи [2, с.27]. Метою було підвищення пильності серед особового складу, але наслідком стала недовіра до місцевого населення.

Якщо в австро-угорській армії провину за поразки намагалися перекласти на місцеве населення (наслідком чого стали репресії проти русинів Галичини, Буковини та Закарпаття), то російське командування використовувало в таких випадках антисемітизм. Окрім негативного ставлення до місцевого єврейського населення, що вже сформувалося серед російських військ, окремими наказами підкреслювалося, що в знущаннях над військовополоненими російської армії австрійцям і німцям допомагають полонені солдати-євреї. Про ці випадки офіцерам рекомендувалося сповіщати нижніх чинів [2, с.333]. Зрозуміло, що таким підходом лише поглиблювалися розбіжності в багатоетнічній російській армії та негативне ставлення до місцевих євреїв.

Ще один спосіб агітації місцевого населення через роздачу продовольства наводить Л. Войтоловський, військовий лікар однієї з частин 3-ї армії Південно-Західного фронту. В лютому 1915 р. під Тарновом російська пропаганда серед населення велась шляхом роздачі продовольства з прокламаціями, які адресувалися насамперед мобілізованим до австро-угорської армії українців Галичини. В них акцентувалася релігійна та етнічна спорідненість галичан з

наддніпрянцями. Друкувалися такі агітаційні матеріали на згідно принципів, викладених в брошурі військово-цензурного управління генерал-квартирмейстера штабу головно-командуючого арміями Південно-Західного фронту: «Сучасна Галиція. Етнографічний і культурно-політичний стан її в зв'язку з національно-суспільними настроями». Брошура містила рекомендації щодо поводження з галицьким населенням, інструкції з складання прокламацій та розпізнавання москвофілів і українофілів-мазепинців. Поряд з цією зовнішньою агітацією, направленою на населення окупованої території та ворожу армію, проводилася і внутрішня агітація нижніх чинів російської армії, направлена проти здачі в полон. Так, накази начальника штаба 3-ї армії про німецькі звірства по відношенню до російських полонених роздавалися солдатам разом з пайками [2, с.145-146].

Поступово в умовах позиційної війни солдатів воюючих сторін більше цікавили новини з тилу: терміни закінчення війни, становище рідних, політичні свободи, питання про землю (у випадку російських солдат) [2, с. 373]. Особистий досвід на фронті призводив до критичної оцінки пропаганди. З затягненням війни власна пропаганда сприймалася російськими солдатами з недовірою.

На території Галичини влітку 1914 р. панували переконання в швидкоплинності війни і приєднанні підросійської України до імперії Габсбургів [4, с.83]. Урядові засоби інформації готували населення до жахів війни. «А знаєте про звірства, яких москалі допускалися? [...]. Дітей на списи брали, хати палили» [4, с.85]. Часописи на своїх сторінках друкували повідомлення про великі перемоги австро-угорців і відступ царських військ. Паралельно подавалися описи звірств російських військ. Поєднання повідомлень про звірства з чутками створювали панічний настрій серед населення [4, с. 86]. Запорукою ефективності пропаганди була її систематичність і повторюваність. «Стільки про їх звірства по часописах, що тяжко не вірити» [5, с. 113]. Хоч би чутки про поведінку ворожих військ були перебільшені чи неправдиві, сумніватися в них було, як підкреслює автор, «непатріотично».

Настрої львівських міщан Р. Купчинський передає так. «Офіціальні звіти подавали побіди під щораз ближчими місцевостями. Виглядало, що коли так далі піде, то австрійська армія, весь час побіджуюючи, дійде до брам Відня [5, с. 45]. «Справжні» причини військових невдач подавалися в пресі на мовах усіх народів Австро-Угорщини. «Наші війська хоробро б'ються. В численних випадках збаламучені москвофільством селяни зраджували наші позиції і подавали світляними знаками відомості ворогові» [5, с. 46]. Читачам пропонувався висновок, що Росія почала війну заради москвофілів, і невдачі австро-угорців викликані зрадою місцевих прибічників царя.

Пропагандистська кампанія проводилася не лише на фронті серед військ. Близькість деяких місцевостей до фронту вимагала особливої уваги з боку влади обох імперій.

Головними агітаторами на території прифронтової Волинської губернії Російської імперії в силу малограмотності сільського населення були священики. В художній формі У. Самчук передає проповіді, які лунали у волинських селах в серпні 1914 р. Звертає увагу передусім релігійний акцент в проповіді. Риторика не змінилася з часів вторгнення Наполеона чи російсько-японської війни. Використовувалися сталі вирази про «христолюбиве воїнство», «православного царя». З'явилися нові вороги: «нехристь германець» та «звірські мадяри». Проводилася паралель з середньовіччям. Як і французька та британська пропаганда, російська також експлуатувала «загрозу зі Сходу». Проте в даному випадку обмежувалися лише порівнянням австро-угорських військ з татарами, без географічної прив'язки – «мадярські полчища нагадують оті татарські орди[...] Ото ж встаньмо дружно[...] для захисту нашої батьківщини Росії[...] нашого батюшки царя православного» [9, с.26].

У школах Волині дітям демонстрували картини війни, широко розповсюджували брошури про подвиги російських бійців. Більшість селян щиро вірили цим повідомленням, але траплялися і скептики, які пам'ятали роботу попередньої пропагандистської кампанії: «Он у японську війну тільки й писали що «наші» б'ють, наші беруть в полон, наші наступають, а що вийшло... А чому? Бо брешуть» [9, с. 40].

Втома від війни, складне становище всередині країни викликали апатію до офіційних повідомлень.

* * *

У художніх творах, авторами яких були учасники війни, виражалось ставлення до характеру та задач війни, оцінювалась політика власної держави та держав-супротивників, давали змогу оцінити ступінь пропагандистського впливу на свідомість військовослужбовців та населення в тилу. Не ставлячи собі завданням окремо виділити складові пропаганди, автори все ж підкреслювали елементи зовнішньої і внутрішньої пропаганди. Слід пам'ятати, що літературні джерела залишила в основному інтелігенція. Вплив пропагандистських кліше на ерудованих людей, як правило, мав короткотривалий ефект.

Отже, можна зробити висновок, що агітаційно-пропагандистська діяльність Австро-Угорщини та Росії в роки Першої світової війни на Південно-Західному фронті велась з самого початку збройного протистояння. Протягом війни для масовості психологічного впливу як на власне населення, так і на супротивника, широко використовувалися нові технічні засоби. Пропаганда велась як за допомогою друкованих періодичних видань, прокламацій, листівок, брошур.

Питання інформаційного протистояння часів Першої світової війни в 1914-1918 рр. є дуже актуальним у сучасній історичній науці. Проблема інформаційного протиборства вимагає багатоаспектного вивчення. Перспективним видається пошук, дослідження та введення в науковий обіг епістолярної спадщини тих сучасників подій. Такий аспект як агітація серед власного населення та армії, національні та лінгвістичні особливості інформаційної роботи пропагандистів ворогуючих імперій, та ефективність інформаційного протистояння потребують подальшого вивчення.

Список використаних джерел та літератури

1. Венгерська В. О. Українські проекти та націотворення в імперіях Романових та Габсбургів (кінець XVIII – початок

- XX століття] / В. О. Венгерська – Житомир: ПП Євенок О.О., 2013. – 448 с.
2. Войтоловский Л.Н. Выходил кровавый Марс: По следам войны / Л.Н. Войтоловский – М.: Воениздат, 1998. – 430 с.
 3. Голик М.М. Пропагандистська робота української преси Галичини періоду Першої світової війни / М.М. Голик // Перша світова війна у військово-історичному вимірі (до 100-річчя події): Збірка матеріалів Міжнародного наукового форуму 26–28 червня 2014 р. – Львів: АСВ, 2014. – С.44-46
 4. Купчинський Р. Г. Заметіль. I. Курилася доріженька: Повість зі стрілецького життя./ Р. Г. Купчинський – Львів: Каменяр, 1991. – 175 с.
 5. Купчинський Р.Г.Заметіль. II. Перед навалою: Повість зі стрілецького життя / Р. Г. Купчинський – Львів: Каменяр, 1991. – 151 с.
 6. Лассуэл Г. Техника пропаганды в мировой войне / Г. Лассуэл – М: Изд. ГИЗ, 1929. – 200 с.
 7. Маковой О. Вибрані твори / О. Маковой. – К. Державне видавництво художньої літератури, 1954. – 471 с.
 8. Почепцов Г. Г. Информационные войны. Основы военно-коммуникативных исследований / Г. Г. Почепцов – М.: Рефлбук, 2000. – 213 с.
 9. Самчук У. Волинь. Ч.2: Війна і революція / У. Самчук – Торонто: Друкарня «Київ», 1935. – 398 с.
 10. Сегеда С.П. Інформаційна протидія російській пропаганді в армії Австро-Угорщини / С.П.Сегеда // Перша світова війна у військово-історичному вимірі (до 100-річчя події): Збірка матеріалів Міжнародного наукового форуму 26–28 червня 2014 р. – Львів: АСВ, 2014. – С.163-165
 11. Сенявская Е. С. Человек на войне. Историко-психологические очерки (Социальная история России XX века) / Е. С. Сенявская – М.: Институт российской истории РАН, 1997. – 232 с.

O. Mosienko

THE PROPAGANDISTIC CAMPAIGN IN THE SOUTH-WESTERN FRONT OF THE FIRST WORLD WAR: ANALYSIS OF THE EFFECTIVENESS ON THE BASIS OF NARRATIVE SOURCES

The article provides an attempt to assess the propaganda effectiveness during World War I, to trace the reaction and the level of public perception of military propaganda through the prism of memoir

literature. Before the beginning of the World War the I Ukraine was divided between two empires (the Russian and Austro-Hungarian). The article analyses works that introduce the opinion on the acts of war by Russian and Austro-Hungarian sides and include description elements of propaganda campaigns at the front and in the rear. The article outlines the means of agitation and propaganda in the midst of army forces and the peaceful population during the First World War in the South-Western Front. A comparative analysis of the «enemy image» and common and specific features of this image in the Austro-Hungarian and Russian empires are traced and conducted on the basis of artistic sources. The article outlines the condition of modern historical research and introduces the prospects for further research. The article interprets the aspects of the war phenomenon comprehension and informational confrontation in documentary-publicistic and literary works, the role of press (provincial included) is analyzed shaping the perception of the war in Russian and Austro-Hungarian empires. The findings received are illustrated with examples from the sources. The significance of epistolary works as historical sources increases prominently, because certain aspects of military events were coincided with a sharp censorship of periodicals. Epistolary works indeed contain thoughts and feelings of events witnesses – the objects of informational influence objects and subjects of history.

Key words: The First World War, South-Western front, agitation, propaganda, narrative sources, image of the enemy, mechanisms and means of psychological influence.

O. Mosijenko

KAMPANIA PROPAGANDOWA NA POŁUDNIOWO-ZACHODNIM FRONCIE PIERWSZEJ WOJNY ŚWIATOWEJ: ANALIZA EFEKTYWNOŚCI NA PODSTAWIE OPISOWYCH ŹRÓDEŁ

W artykule zrobiona próba ocenić efektywność propagandowej pracy czasów Pierwszej wojny światowej, odsłedzić postrzeganie propagandy wojskowej społeczną świadomością przez pryzmat artystyczno-pamiętnikowej literatury. Przeanalizowano utwory, które przedstawiają pogląd na wydarzenia wojny z rosyjskiej i austro-węgierskiej strony i mają opisy elementów kampanii propagandowej na froncie i w tyle. Rozkrywa się w jaku sposób przeprowadziła się agitacyjna i propagandowa praca wśród wojsk i pokojowej ludności pod czas Pierwszej wojny światowej na Południowo-Zachodnim froncie.

Słowa kluczowe: Pierwsza wojna światowa, Południowo-Zachodni front, agitacja, propaganda, źródła opisowe, mechanizmy i środki wpływu psychologicznego.